

Handel, udveksling og dansk arkæologi

Overvejelser omkring nye perspektiver

Af Marie Louise Stig Sørensen

1. Indledende bemærkninger

Begreberne omkring handel og udveksling, og dermed forestillingerne om hvorfor og hvordan fremmede varer og råstoffer kom til landet i de forskellige forhistoriske perioder, har haft en fremtrædende position i dansk arkæologi. De teoretiske rammer er til stadighed blevet forandret og videre udviklet i takt med nye vidnesbyrd og som led i fagets almene udvikling. Man kan således se påvirkninger både fra samtiden og fra andre discipliner, såsom social antropologi og økonomi, afspejlet i denne udvikling. Indenfor arkæologien har der i de senere år været en speciel intensiv debat omkring netop disse samfundsmekanisters form og funktion i de forskellige forhistoriske perioder.

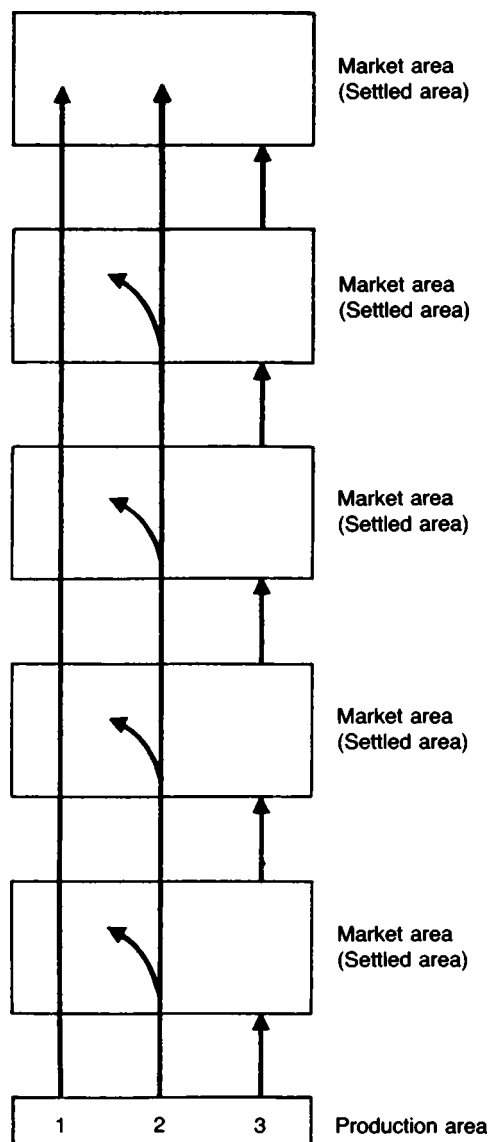
De senere års diskussion om handel og udveksling i ikke-kapitalistiske samfund har bragt ny indsigt og andre perspektiver inden for dansk forhistorie (1). Forestillinger om handel og udveksling indeholder dog stadig problematiske aspekter og tendenser til simple generaliseringer. Således er substantivismens teoretiske redegørelse for økonomiens (og specielt udvekslingens) form og funktion i ikke-kapitalistiske samfund blevet udsat for kritik inden for både social antropologi og økonomi (2), men kun i ringe grad indenfor arkæologi (3). Fremfor at vente på at andre discipliner påviser svaghederne i vores opfattelse af disse aktiviteters rolle i forhistoriske sammenhænge, er det oplagt, at arkæologerne selv bør forsøge at udvikle deres indsigt i

disse mekanismer. Studiet af de forhistoriske transaktioner vil dermed blive inddraget i den fortsatte udbygning og revidering af den *abstrakte* forståelse af handelen og udvekslingens form og funktion i forskellige samfundsmæssige sammenhænge, samt til *specifikt* at karakterisere de forskellige forhistoriske sammenhænge. Formålet med dette indlæg er at forsøge at påpege uopdyrkede muligheder inden for dette aspekt af vores materiale og derigennem at udvikle vores faglige rammer for tolkningen af de forhistoriske samfund.

2. Studiet af handel i dansk arkæologi

Ideen om kulturel kontakt har til stadighed været inddraget i forklaringer af udvikling og forandring (4). I det 19. århundredes arkæologiske arbejder blev kulturelle forandringer, som for eksempel overgangen fra bronzealder til jernalder, udelukkende set som resultat af forandring i de eksterne kontakter. Kulturelle kontakter blev forbundet med invasion af befolkningsgrupper, og først senere blev begreber som diffusion og handel inddraget i tolkningen (5).

Begrebet diffusion har længe været i miskredit, men accepteres nu atter som et grundlæggende aspekt af kulturel kontakt og som et vigtigt medium i kulturel kommunikation. Diffusion refererer til bevægelsen af kulturelle karakteristika imellem områder eller befolkningsgrupper, og der fokuseres på resultatet af en kontakt, nemlig optagelsen af nye kulturtræk, frem for spe-

1. Direct long-distance trade
2. Successive long-distance trade
3. Local trade

cifikation af denne kontakt. Diffusion drejer sig ikke om udveksling af varer eller gaver og kan derfor ikke opfattes som en økonomisk aktivitet i modsætning til begreberne handel og udveksling.

De nyere studier af handel kan groft inddeles i to grupper. En række artikler beskæftiger sig med at opstille modeller eller med at redegøre for det formelle og tekniske aspekt af handel (6). Disse studier omhandler import, handelsruter, fortolkning af udbredelsesmønstre, samt organisationen af handel (fig. 1). I Skandinavien er de formelle aspekter af handel blevet behandlet mest indgående af B.Stjernquist, men har også i en mindre teknisk udformning præget især H.Thranes arbejder. Med inspiration fra anglo-amerikansk arkæologi har blandt andre L.Hedeager inddraget det kvantitative aspekt af handel og tilpasset det til udvidede teoretiske perspektiver. L.Hedeager har herigenem søgt at rekonstruere de specifikke sociale og økonomiske aspekter, der er knyttet til et givet sæt af objekter og handelsaktiviteter (7).

Den anden gruppe artikler om handel er mere direkte inspireret af substantivismen. Disse arbejder fremhæver i højere grad det sociale aspekt af handel og især udveksling, og ser en nær sammenhæng mellem den sociale organisation og typen af handel eller udveksling (fig. 2). Den substantivistiske påvirkning, og dermed den sociale orientering, spores mest direkte hos J. Jensen (8), som både har redegjort for de teoretiske forestillinger indeholdt i denne fortolkning af økonomiens funktion og vist deres potentielle anvendelse på den danske forhistorie.

Via disse to retninger er kontakt- og handelsruter blevet undersøgt, og oprindelsesområdet for en række

Fig. 1. Formalistisk handelsmodel. Markedsøkonomi og handel udtrykt ved hjælp af udbredelse af genstande. Efter Stjernquist 1967.

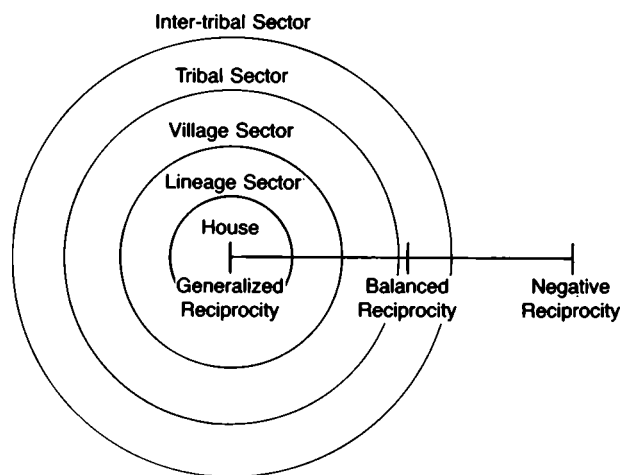

Fig. 2. Substantivistisk illustration af sammenhængen mellem typen af udveksling og social kompleksitet. Efter Cullberg et al. 1978.

handelsprodukter er blevet påvist. Ligeledes er den sociale organisation, der formodes at ligge til grund for de forskellige handels- og udvekslingssystemer blevet intensivt diskuteret. Fortolkningerne er blevet påvirket i henholdsvis formalistisk og substantivistisk retning under indflydelse af fagene økonomi og social antropologi.

Den grundlæggende svaghed i studierne af de formelle, tekniske sider af handel synes at være den manglende inddragelse af handelens sociale dimensioner. Derimod medfører den substantivistiske holdning, gennem dens abstrakte generalisering fra handels- og udvekslingsaktiviteter til social organisation, at de arkæologiske data's mere specifikke informationer i høj grad bliver ignoreret. Desuden er der en tendens til at simplificere samspillet mellem de sociale aktiviteter og andre samfundsmekanismer. Med udgangspunkt i disse problemer behandles konsekvenserne for det arkæo-

logiske studie af handel og udveksling og dermed for vores opfattelse og rekonstruktion af forhistorien i det følgende.

3. En kritik. Kontekstens betydning og abstraktionens farer

Som følge af den substantivistiske påvirkning (og den generelle anvendelse af etnografi i tolkningen af forhistorien) er de nuværende rekonstruktioner af de forhistoriske handels- og udvekslingssystemer ofte baseret på analogier til parallelle institutioner i Afrika og New Guinea, i modsætning til tidligere arbejders overføring af vesteuropæisk kapitalistisk økonomi. Denne forskel er indlysende af afgørende betydning og har medført dybtgående forandringer i rekonstruktionen af forhistorien. Det skal imidlertid også siges, at det arkæologiske materiale i mange tilfælde er iøjnefaldende forskelligt fra det materiale, som analogierne bygger på.

Anvendelse af substantivismen indenfor arkæologien er ikke baseret på empiriske arkæologiske observationer, men består udelukkende i en overføring fra etnografien. Det forhistoriske materiale er således reduceret til en passiv afspejling af sammenhænge, der på forhånd er givet ved etnografiske informationer. Den passive rolle, som de arkæologiske data har spillet, betyder, at den teoretiske overbygning og det arkæologiske materiale bliver vurderet adskilt fra hinanden. Forhistorien og dens arkæologiske manifestationer bliver reduceret til et anvendelsesfelt for etnografiske modeller uden tilstrækkelige forsøg på at overveje det specielle ved den lokale forhistoriske udvikling.

Adskillelsen mellem gave og vare er endvidere af grundlæggende betydning for de videre sociale og økonomiske konsekvenser af udvekslingen. Samtidig er denne skelnen betydeligt vanskeligere at drage i et ar-

kæologisk materiale, end den senere litteratur har ladet os forstå. Tag som eksempel importen af bronze både i form af råvare, som brudbronzer og som færdige genstande i løbet af bronzealderen. Der findes generelle karakteristika knyttet til både handel og udveksling, ligesom »vare« og »gave« kan udskilles som distinkte kategorier. Imidlertid afhænger en genstands form og betydning af den specifikke kontekst. Et givet objekt kan forandre rolle fra gave til vare afhængig af »distan-
cen« mellem de involverede parter (9). De opstillede analogier er derfor ofte problematiske, eftersom vi ikke kender tilstrækkeligt til objekternes oprindelige sociale sammenhæng, og derfor ikke ved om objekternes funktion er sammenlignelig med de etnografiske paralleller.

Før vi fortolker materialets form, er det nødvendigt at overveje dets specielle rolle i den givne sammenhæng. Fremhævelsen af *kontekst-afhængighed* er essentiel ikke kun for vores fortolkning af et importeret materiale, men også vedrørende de lokale produkter. Betydningen af konteksten for et materiale eller en aktivitet er ofte blevet ignoreret i de senere års arkæologiske forskning. Omvendt kan fremhævelsen af konteksten resultere i en induktiv isolering af genstande eller hændelser. På trods af denne mulighed for misbrug skal betydningen af kontekst-afhængigheden fremhæves, idet vi ellers fremstiller forhistorien som samfunds-systemer uden individer og uden alternative handlingsmuligheder (10).

Fra et arkæologisk synspunkt er et af de grundlæggende problemer ved substantivismen derfor dens manglende evne til at redegøre for de specielle materielle manifestationer af handels- og udvekslingsaktiviteterne. Hertil kommer tendensen til at sammenvæve forskellige trin i samfundsudviklingen med forskellige typer af udveksling uden tilstrækkeligt at kunne redegøre hverken for forandringens form eller retning.

En række nyere arbejder har som nævnt udfra en formel synsvinkel set på det lokale aspekt af handel eller udveksling. Disse arbejder indeholder tilsyneladende en mulighed for at studere mekanismerne bag materialets specifikke udformning og fremtrædelse. Det viser sig imidlertid, at undersøgelserne generelt er reduceret til udelukkende at omfatte de formelle aspekter af kommunikationen. Den lokale kulturelle betydning af kommunikation og kontakt, tilpasningen af importen og samspillet mellem importen og den lokale materielle kultur, bliver sædvanligvis taget for givet og overset. Forskningen fokuserer alene på karakteren og formen af kontakt. Herved bliver importen fortolket som produkter af mere eller mindre komplicerede økonomiske mekanismer. Dette medfører en praktisk, såvel som teoretisk isolation af handel og udveksling som et særskilt subsystem. Alternativt opfattes handelskontakt som isolerede situationer, der fandt sted mellem områder eller parter. »Gaver« og »varer« tolkes isoleret fra genstandenes videre tilstedeværelse og deltagelse i samfundet. Gaver og varer ses udelukkende som subjekt for en given form for økonomisk aktivitet fremfor som »deltagere« i et kulturelt univers.

Ovennævnte overvejelser viser, hvorledes vi i praksis fortolker aktiviteterne omkring kulturel kommunikation og de involverede objekter isoleret fra deres produktion og løsrevet fra det sociale livs kontinuum. Denne adskillelse mellem produktion og cirkulation er blevet kritiseret af marxistisk orienterede antropologer og arkæologer (11), og den teoretiske kritik har ofte fokuseret på dette punkt alene. Uden at forkaste betydningen af denne sammenhæng skal det her foreslås, at produktionens betydning afhænger af den specifikke kontekst og økonomi, samt af om det er giverens eller modtagerens synspunkt.

Fremfor overvejelser om importen i relation til pro-

duktionen må betydningen af konsumption fremhæves, idet forbrugsleddet oftest er det vi som arkæologer står overfor i forløbet: produktion – cirkulation – konsumption. De arkæologiske data kan til gengæld give væsentlige informationer om, hvorledes samfund til forskellige tider er karakteriseret af specielle former for konsumption.

Indenfor politisk økonomi tales der om produktion (eller re-produktion) af mennesker gennem konsumption af varer eller råmaterialer (12). Dette begreb kan i vores sammenhæng udvides til at karakterisere produktionen (eller re-produktionen) af aspekter af den kulturelle sammenhæng, som resultat af »konsumptionen« af materielle genstande. Ved konsumption forstås enhver anvendelse af en genstand i sammenhænge, hvor genstanden tillægges nye egenskaber. Her tænkes således ikke kun på aktiviteter, hvor genstanden fjernes fra cirkulation så som ofringer eller gravlæggelser. En genstand kan »konsumeres« kulturelt flere gange og eventuelt reproduceres kulturelt, mens derimod dens fysiske produktion generelt er et éngangs fænomen. Dette element af re-produktion og konsumption skaber adskillige nye perspektiver med hensyn til vores forståelse og analyse af importen. Importerede genstande indgår aktivt i det lokale samfund, hvor deres tilstedeværelse forandrer sammenhænge, ligesom genstandene indvirker på de fremtidige forandringer. Importerede genstande og andre former for ydre påvirkninger er derfor afgørende for, hvorledes et lokalt samfunds historiske forløb udtrykkes materielt. Dette sociale element er hidtil blevet ignoreret i vores diskussion af handel og udveksling, selvom spiren til en sådan forståelse tydeligt er til stede i flere af de senere arbejder. Disse arbejder har imidlertid manglet et tilstrækkelig udviklet begrebsapparat, og de har manglet en præcis specifikation af problemerne knyttet til han-

del; potentialerne indeholdt i dette aspekt af materialet er følgelig ikke blevet taget op til videre studie.

Det sociale element betyder, at handel og udveksling ikke blot skal ses som en passiv del af samfundet, men også som en aktiv faktor på forskellige niveauer af samfundet og med en stadig foranderlig rolle og betydning. Dette aspekt blev oprindeligt fremhævet af substantivismen, men der er fortsat en tendens til at se handel og udveksling som en form for sub-systemer, der kan studeres som løsrevne aktiviteter. Den materielle kultur ses udelukkende som objekt for handel og udveksling, og valget af genstande, der udveksles, opfattes som tilfældigt. I stedet skal det her fremhæves, at handel og udveksling må ses som sociale aktiviteter, der indgår i manipulationen af den sociale situation og som element i forandring. Hermed kan import, gaver, udvekslingsobjekter osv. – deres form, betydning og rolle – ses som kontinuerligt foranderlige i forhold til ændringer af den sammenhæng, de befinder sig i. Dette betyder, at der til en hver situation er knyttet en kulturel holdning og vurdering af importen eller gaven, som placerer den specifikt indenfor det lokale univers.

Dette aspekt af de arkæologiske data indeholder et vigtigt potentiale for forståelsen af de lokale områder. Først de senere års studier har fremhævet de lokale krav og behov, der kommer til udtryk ved konfrontation med og optagelse af fremmede genstande (13). Samspillet mellem eksterne og interne faktorer indenfor et *lokalt* område er således af stor betydning for forståelsen af det arkæologiske materiale, samt for vores opfattelse af handel og udveksling som sociale aktiviteter. Jeg vil derfor hævde, at den primære produktion, samt midlerne og måden hvorpå importen bringes frem, er af sekundær betydning. Derimod er importens videre tilstedeværelse, anvendelse og tilpasning i

det lokale miljø af afgørende betydning for de kulturelle og sociale aspekter af samfundsudviklingen.

4. Forholdet mellem det eksterne og det interne – det fremmede og det lokale

Det er nu alment accepteret, at et hvert samfund er en del af et større system (14). Det må imidlertid fremhæves, at sådanne enheder samtidig kan være i besiddelse af en vis uafhængig karakter, som arkæologisk kommer til udtryk gennem forskelle i den materielle kultur. Der er således tale om en samtidig deltagelse i et større kulturelt system og en relativ autonomi i det lokale område. Dette forhold er betydningsfuldt ikke alene for udformningen af den lokale kultur, men også for hvorledes samspillet med det større system udtrykkes. Handel og udveksling har dermed mange sider og udtryk. Disse er bestemt af karakteren af handelsmekanismernes og de specifikke karakteristika, der er knyttet til de handlende parter og til kontaktsituationen. Dette skal samtidig forstås som kontinuerligt foranderlige relationer.

I diskussionerne omkring handel bliver forholdet mellem de inddragne parter ofte ignoreret eller stærkt simplificeret. Det er derfor nødvendigt at undersøge den relative position og funktion af de eksterne og interne faktorer i kulturudviklingen over tid og rum.

I det følgende vil jeg forsøge at uddybe de fremmede objekters betydning og mulige funktioner inden for det lokale kultursystem (15). Relationen mellem de interne og eksterne faktorer kan udgøre en dynamisk faktor i samfundets udvikling. Måden hvorpå denne relation fungerer og udtrykkes lokalt er af stor betydning for ændringsprocesserne i samfundet. En øget forståelse af henholdsvis de interne og eksterne faktorer i samfundsudviklingen kan medvirke til at forklare overgange mellem samfundsformer, som det ellers ikke var muligt

at redegøre for indenfor rammerne af substantivismen eller evolutionismen (16). En sådan begrebsmæssig udvidelse vil muliggøre mere nuancerede beskrivelser af det komplekse forhold mellem materiel kultur og dens formodede sociale virkelighed, som blandt andet er påvist i etnoarkæologiske studier (17).

Indenfor den senere forskning har center-periferi modellen været anvendt som et middel til at forklare udviklingen af det lokale samfund i forhold til dets deltagelse i det større system (18). Dermed er der skabt en form for forening af kræfterne i både substantivismens fremhævelse af det sociale aspekt og de mere formelle analyser af kontaktens form og økonomiske basis.

Center-periferi-modellen drejer sig om mekanismerne og dynamikken imellem forbundne områder, og den er især blevet anvendt til at forklare udviklingen af en speciel form for stammesamfund (19) (fig. 3). Den grundlæggende struktur i modellen er begrebet »det globale system«, som er karakteriseret af center-periferi relationer. Dette system beskrives som en reproduktiv helhed: "Within such systems there are centres of accumulation, producing a whole range of manufactured goods, surrounded by peripheries of supply zones – less developed areas that exchange their raw materials and labour power for center produced goods that are instrumental in defining the power of local elites. A third zone can be added to this representation, one containing "primitive" societies, beyond the centre/periphery structure and totally dependent upon local resources, resources which are themselves limited by the expansionist nature of the centres." (20).

Introduktionen af center-periferi-modellen har betydet en ændret opfattelse af formen og begrundelserne for kommunikation mellem forskellige områder eller befolkningsgrupper. Den nuværende brug af modellen

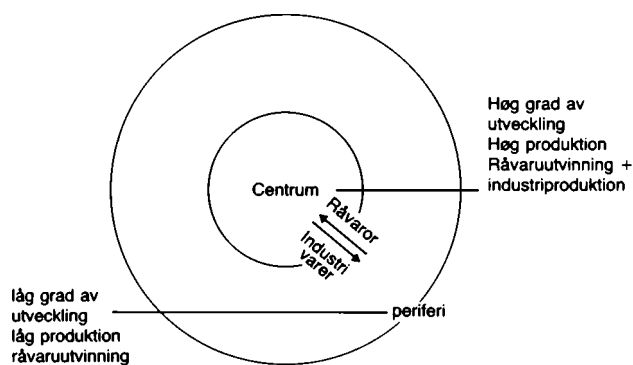

Fig. 3. Center-periferi-modellens oppbygning (etter Ekholm 1979). Bemerk det gensidige udvekslingsforhold mellem periferi og centrum.

fokuserer imidlertid på forholdet områdene imellem, mens reaktionen på de ydre påvirkninger i det lokale område stadig generelt er overset. Det betyder, at udviklingen i periferien hovedsagelig beskrives ved dens forhold til centret, og at reaktionerne på kontakt ofte reduceres til passiv tilpasning. Måden hvorpå ydre faktorer inddrages og tilpasses i en lokal kultur kan modellen ikke redegøre for. Selv om center-periferi-modellen tilsyneladende forklarer relationerne imellem områder, må man konstatere, at modellen ikke kan redegøre for den materielle manifestation – og dermed de arkæologiske data – i de enkelte områder som f.eks. Danmark.

Center-periferi-modellen fremhæver altså fortsat de generelle aspekter ved kulturel udvikling i modsætning til den mere specifikke udformning og lokale fremtrædelse af den materielle kultur. Det betyder endvidere, at forandningsmekanismene vurderes ud fra deres relation til det større system. Muligheden for en *kontinuerlig, relativ autonomi* i periferien kan ikke uden videre indordnes i denne model. Opmærksomheden er place-

ret på interaktionen mellem systemer, mens systemerne i sig selv til en vis grad ignoreres. Med andre ord, afhængigheden mellem områderne er blevet fremhævet gennem en tendens til at ignorere de interne mekanismer og negligere de mekanismer, der omdanner eksterne indflydelser til interne forhold. Eksistensen af område- eller kultur-specifikke mekanismer, og dermed problemet om hvad der konstituerer kultur og traditioner får en sekundær betydning gennem modellens fremhævelse af det globale system og det generelle. Hvis vi ønsker at forstå den specielle udvikling, og dermed selve den historiske proces, må den lokale kultur og det lokale område imidlertid inddrages som meningsfyldte og relativt autonome deltagere i et større system.

Eksterne indflydelser kommunikeres gennem handel, udveksling og diffusion; men de får som sagt deres mening og dermed deres betydning i lokalsamfundet gennem deres optagelse der. Det er gennem denne optagelse og gennem deres interaktion med og indflydelse på den lokale kultur, at de eksterne faktorer opnår kulturel signifikans. Herigennem bliver den kontinuerlige strøm af eksterne indflydelser indvævet i samfundets videre udvikling. Vi må derfor søge betydningen af det større kulturelle system gennem dets udtryk i det lokale samfund. For at kunne vurdere importen i en lokal sammenhæng, er det væsentligt at kunne forbinde importgenstandene med det lokale materiale og til det lokale værdisystem. Desuden er det vigtigt at analysere i hvilken grad og på hvilken måde genstandene deltager i forskellige kulturelle aktiviteter i området. Det er derfor nødvendigt at opstille teorier om, hvorledes materielle objekter opnår deres kulturelle positioner. Dette bør fremhæves som et væsentligt udgangspunkt for et hvert studie af handel og udveksling.

Til det formål har jeg foreslået (21), at de objekter, der kommer udefra, konstituerer en separat gruppe i

samfundets materielle kultur. En gruppe som højest sandsynlig også blev set og opfattet som anderledes af det pågældende samfund. Denne genstandsgruppe tilskrives en speciel kvalitet i forhold til de lokale produkter netop på baggrund af dette karakteristika som »fremmed indenfor gruppen«. Denne kvalitet placerer samtidig importvarerne som centrale objekter, idet de kan opfattes som genstande, der kan provokere forandringer – for eksempel i vurdering af værdier (22). Importgenstandene kan derfor i deres lokale tilpasning indeholde et dynamisk potentiale, der kan have sociale og økonomiske konsekvenser. Dette element af instabilitet med hensyn til de importerede objekter's tilhørsforhold er endvidere understreget af, at de repræsenterer en produktion, der ligger udenfor det lokale områdets kontrol.

Det dynamiske potentiale i forholdet mellem fremmede og lokale produkter er hidtil kun blevet demonstreret teoretisk. Det påhviler den kommende forskning at overveje om og i hvilken grad, sådanne potentialer er til stede i de forskellige faser af den forhistoriske udvikling.

5. Praktiske aspekter og perspektiver for studiet af handel

For at inddelingen i eksternt og internt kan være meningsfuld i praksis må den relateres til det arkæologiske materiale. Begrebet internt er i princippet rumligt og kan derfor relateres til en hvilken som helst enhed, der skønnes relevant for den pågældende problemstilling. Kategorien internt eller lokalt eksisterer kun som en relativ kvalitet og kan kun erkendes indenfor et begrænset område. Ikke desto mindre er begrebet internt meningsfuldt og af kulturel betydning.

Eksterne indflydelser og især handel har traditionelt været ligestillet med forstyrrelse og forandring af den

lokale kulturudvikling. Nærmere undersøgelser af det arkæologiske materiale viser imidlertid, at dette ikke altid var tilfældet, eller at formen af forandring som følge af ydre påvirkninger er alt andet end entydig. Importen i periode V og VI af den Skandinaviske bronzealder tyder således på, at disse ydre påvirkninger blev inkorporeret i de lokale strukturer fremfor direkte at bringe forandring (23). De eksterne faktorer bidrog i dette tilfælde til at opretholde den traditionelle udformning af den materielle kultur i området. Ved hjælp af importgenstandene kunne man bevare de traditionelle associationer imellem visse symboler (hest/mand), samt opretholde bestemte rituelle aktiviteter (depoter i vådområder).

De mekanismer, der dirigerede udvælgelsen af importgenstande, optagelsen af genstandene og opretholdelsen af den lokale tradition, havde afgørende betydning for den fortsatte udformning af den materielle kultur i området over en vis periode.

Der er muligvis en grad af tilfældighed i hvilke importgenstande, der forefindes i et enkelt område. Ofte er der tydeligvis tale om et bevidst udvalg, som er udtryk for den lokale tradition og dens værdier og symboler. Dette er kommet til udtryk i mange nyere studier, hvor der i stigende grad fokuseres på: hvorfor og i hvilken form importen inddrages; hvad importen forbindes med i det lokale system; hvad der må kræves før et innovationsforløb forekommer; hvorledes udvalget foretages; og hvilke stadier af tilpasning, der kan iagttages (24). Disse arkæologiske studier bidrager til at vise og afdække det lokale særpræg, der ligger bag det universelle afhængighedsforhold, der findes imellem forskellige områder og som kommer til udtryk gennem handels- og udvekslings-aktiviteterne.

Som konklusion skal det derfor fremhæves, at det gennem flere studier af det »praktiske« aspekt af han-

del, – det vil sige hvorledes denne kommunikation i »virkeligheden« udtrykkes i et specielt materiale gennem udvalg, optagelse, kopiering, rumlig udbredelse etc. – er muligt arkæologisk at bidrage til forståelsen af de mekanismer, der ligger til grund for disse samfundsmæssige aktiviteter.

Noter

1. Dette ses mest tydeligt hos J. Jensen 1979, men er også mærkbart hos H. Thrane 1975, og i forskellige mindre artikler, som f.eks. Bertelsen et al. 1981.
2. Mest tydeligt i den marxistisk orienterede antropologi. Godelier 1977; Sahlins 1972, og i økonomi f.eks. hos Gregory 1982.
3. Spaang 1977; Sørensen 1982; Hodder 1982.
4. Der er ikke skelnet imellem handel og udveksling i dette indlæg, idet de teoretiske overvejelser er lige relevante for forskellige former for transaktioner. Overvejelserne er primært baseret på den skandinaviske bronzealder (Sørensen 1984), men de teoretiske problemer er relevante for andre perioder.
5. Sørensen 1982.
6. Det formelle/tekniske aspekt af handel må selvfølgelig ikke sammenblandes med den formalistiske opfattelse af handel, idet sidstnævnte drejer sig om en bestemt skole indenfor økonomi og økonomisk antropologi, der beskæftiger sig med alle sider af handel.
7. Stjernquist 1967; Thrane 1975; Hedeager 1978 og 1981. (Mere generelt se for eksempel Earle og Ericson 1977 og 1982).
8. Jensen 1979; Jensen 1982; Jensen 1983. Ud over disse arbejder skal Cullberg et al (1978) fremhæves som en let tilgængelig og udførlig introduktion til substantivismen, samt dens mulige anvendelse indenfor nordisk arkæologi.
9. Godelier 1973.
10. Barrett 1981; Sørensen 1984.
11. For denne kritik se f.eks. Kohl 1975 og mere generelt Godelier 1975 og Gregory 1982.
12. "Consumptive production" i modsætning til "Produktion Consumption", Gregory 1982, s. 29ff.
13. For eksempel Fischer 1981; Hedeager 1978 og 1981; Levinsen 1984; Sørensen 1984 og 1987; Thrane 1975.
14. Ekholm 1979; Friedman 1979.

15. Sørensen 1987.
16. Kritik se for eksempel Kohl 1975, Hodder 1982, Sheridan 1982, Sørensen 1982.
17. Frankenstein og Rowlands 1978; Rowlands 1980; Hodder 1982; Kristiansen 1982 og Jensen 1983.
18. Ekholm 1979; Friedman 1979 og Rowlands 1980.
19. Ekholm 1979.
20. Friedman 1979 s. 10f.
21. Sørensen 1984 og 1987.
22. For eksempel det meget brugte eksempel om ståløkser som erstatning for stenøkser i Australien, Sharp (1952).
23. Sørensen 1984 og 1987.
24. Se note 13.

Litteratur

- Adams, R. 1974: Anthropological Perspectives on Ancient Trade. *Current Anthropology*, 15, 3, 211-258.
- Barrett, J. 1981: Aspects of the Iron Age in Atlantic Scotland. A case study in the problems of archaeological interpretations. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 111: 205-219.
- Bertelsen, J., K. Højring, J. Neergaard, M. Rasmussen 1981. Handel og udveksling i forhistorien. *Kontaktstencil* 19, 131-134.
- Cullberg, C. et al. 1978: Utvekslingssystemer i Nordens forhistorie. XV Nordiska Arkeologmötet 1978: 1-17, NAM 78 Förtryck.
- Earle, T.K. & J.E. Ericson (eds) 1977: Exchange systems in prehistory. London.
- Ericson, J.E. og T.K. Earle (eds) 1982: Contexts for Prehistoric Exchange. London.
- Ekholm, K. 1979: Arkeologi som samhällsvetenskap. *Kontaktstencil* 16. Aarhus.
- Fischer, A. 1981: Handel med skolæstøkker og landbrugets indførelse i Danmark. *Aarbøger* 1981. København.
- Frankenstein, S. & M.J. Rowlands 1978: The internal structure and regional context of Early Iron Age society in south-western Germany. *Bulletin* nr. 15, Institut of Archaeology, 73-112.
- Friedman, J. 1979: System, Structure and Contradiction. København.
- Friedman, J. and Rowlands, M.J. 1977: Notes towards an Epigenetic Model of the evolution of "Civilisation". I: J. Friedman og M.J. Rowlands: *The Evolution of Social Systems*. London.
- Godelier, M. 1973: Bas och overbyggnad. *Studier i marxistisk antropologi*. Stockholm.

- Godelier, M. 1975: Modes of Production, kinship and demographic structures. I: M. Bloch (ed.): Marxist analyses and social anthropology. London.
- Gregory, C. 1982: Gifts and Commodities. London.
- Hedeager, L. 1978: A quantitative analysis of Roman imports in Europe north of Limes (0-400 AD), and the question of Roman-Germanic exchange. I: Studies in Scandinavian Prehistory and Early History.
- Hodder, I. 1980: Symbols in Action. Cambridge.
- Hodder, I. 1982: Towards a Contextual Approach to Prehistoric Exchange, I: Ericson and T.K. Earle (eds.), 199-212.
- Jensen, J. 1979: Oldtidens samfund. Tiden indtil år 800. Dansk Socialhistorie, Bd. 1. København.
- Jensen, J. 1982: Nordens guld. En bog om oldtidens rav, mennesker og myter. København.
- Jensen, J. 1983: Et rigdomscenter fra yngre bronzealder på Sjælland. Aarbøger 1981, 48-96.
- Kohl, D.L. 1975: The Archaeology of Trade. Dialectical Anthropology 1, 43-50.
- Kristiansen, K. 1982: The Formation of Tribal Systems in later European Prehistory – Northern Europe 4.000-500 B.C. I: Renfreu, C. Rowlands, M og Abbott, B. (eds.) Theory and Explanations in Archaeology, 241-280. Cambridge.
- Levinsen, K. 1984: Jernets introduktion i Danmark. Kuml 1982-83, 153-168. Aarhus.
- Rowlands, M. 1980: Kinship, Alliance and Exchange in the European Bronze Age. Barrett, J. & R. Bradley (ed.) The British later Bronze Age. BAR British Series 83 (i) 15-56. Oxford.
- Sahlins, M. 1972: Stone Age Economics. Chicago.
- Sharp, L. 1952 Steel Axes for Stone Age Australians Human Organisation, vol. II, 2, 1-14.
- Sheridan, A. 1982: The archaeological study of exchange: theoretical problems and a new approach. Archaeological Reviews from Cambridge, vol. 1, 2, 4-12.
- Spaang, L.-G. 1978: Teorier om forhistorisk økonomi. Kontaktstencil 14. Lund.
- Sørensen, M.L.S. 1982: Trade and Exchange – the potentials for explanation? Kontaktstencil 21, 21-36.
- Sørensen, M.L.S. 1986: Materiel kultur og kulturel Forandring. Varia 12:133-143.
- Sørensen, M.L.S. 1987: Material order and cultural Classification: the role of the bronze objects in the transition from Bronze Age to Iron Age in Scandinavia. I: Hodder, I. (ed). The Archaeology of contextual meaning, 90-101. Cambridge.
- Stjernquist, B. 1967: Models of Commercial Diffusion in Prehistoric Times. Studier utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapsamfundet i Lund, Scripta Minora. Lund.
- Thrane, H. 1975: Europæiske Forbindelser. Bidrag til studiet af fremmede forbindelser i Danmarks yngre bronzealder. København.